

siger sig selv — flittigt jævnføres baade med Videnskabernes Selskabs og moderne Kort; thi hvor en eller anden Lokalitet er galt placeret, og det hænder — Frederiksodde er saaledes, skønt de paagældende Blade bærer Aarstallet 1659, anbragt paa Lyngsodde i Stedet for paa Bjergsodde, hvor den anlagdes ca. 1650 — kan Vejene naturligvis faa et forvirrende Forløb. Som Regel er de dog rigtigt afmarcherede fra Købstæder og vigtige Bropas, men paa deres videre Færd kan det stundom ske, at de pludselig stopper op, og den Vejlinje, som kort efter paany tager fat, vil i mange Tilfælde vise sig at være — ikke en direkte Fortsættelse af den første — men et Sidespor.

Med Kritik og under Kontrol af andet Materiale vil Mejers Vejlinjer ikke des mindre Gang paa Gang yde god Hjælp, og sikrest færdes han i Sønderjylland. Her kan man trygt bygge paa ham, ja for Aabenraa Amts Vedkommende giver Sognekortene saa gode og paalidelige Efterretninger, som man med Rimelighed kan forlange.

Med Rette har man betegnet disse Blade som Perler; thi hvad Johs. Mejer formaaede at give i Detailler, har han her med Mesterskab lagt for Dagen. Hver Gaard, hvert Hus, hver Mark er afsat, Lyngheder, Moser, Vande og Skove er afmærkede, Oldtidshøje og Lokalteter af alle Slags dukker frem med de gamle Navne, ingen Mindesmærker eller Pletter, som Sagn og Folketradition tilskrev Mærkværdighed, synes undslupne hans opmærksomme Blik. Det er saaledes for Øster Løgum Sogns Vedkommende interessant at sammenligne Mejers Specialkort med den omhyggelige Redegørelse for Fortidsminderne i dette Sogn, Pastor Kjer lod offentliggøre i Antikvariske Annaler 1812. Til hvert af Kortbladene slutter der sig forøvrigt en detailleret Arealbestemmelse for hvert Landbrug og en Ejerliste over samtlige Gaarde.

Fra Historikernes Side er der derfor god Grund til med Taknemmelighed at modtage denne Udgate, som i saa høj Grad kan lette Udnyttelsen af et Kildeskrift med rigt og værdifuldt Stof.

Hugo Matthiessen.

Hans Fussing: Herremand og Fæstebonde, Studier i dansk Landbrugshistorie omkr. 1600 (Kbh. 1942, XII + 518 Sider).

Emnet er centralt og godt valgt. Vort Kendskab til Fæsteforholdene paa de adelige Godser har hidtil været meget mangelfuldt, hvilket let lader sig forklare. Medens der i Lensregnskaberne findes meget til Kronbøndernes Historie — at det ikke er blevet

udnyttet, er en anden Sag — mangler for de adelige Fæstebønders Vedkommende et tilsvarende Stof (Jordebøger og Regnskaber) næsten ganske. Man har for at danne sig et Billede hidtil enten maattet holde sig til de Paabud, som foreligger i Love og Kongebreve, uden at have nogen Sikkerhed for, at Kravene virkelig er blevet ført ud i Livet; eller man maatte bygge paa almindelige Udtalelser, f. Eks. hos Samtidens Forfattere, skønt disses Værdi paa Forhaand maatte betragtes som meget usikker. Der findes ganske vist et stort Materiale, bestaaende af Tingbøger fra Herredsting, Landsting, Kongens Retterting og Herredagen, men det har hidtil været unyttet, ikke blot fordi det var saa spredt (nu samlet i Landsarkiverne), men ogsaa fordi Skrift og Konserveringsstand gjorde det lidet tilløkkende. Det er Forfatterens første Fortjeneste at have sat ind paa dette Omraade, ganske vist ikke saaledes at forstaa, at han skulde have udtømt Materialet. Han har gjort et Udvalg af Tingbøgerne inden for de forskellige Landsdele og studeret dette Udvalg til Bunds, m. H. t. Forholdet mellem Adelen og dens Fæstebønder.

Det Stof, som Forf. herved behersker, er behandlet systematisk inden for en fast Ramme. Bogen falder i 8 Hovedafsnit: Fæstetiltrædelsen; Landgilden; Hoveriet; Fæsteforholdets Oplosning; Foged og Fæster; Husbonde og Fæster; Kongen og Fæstebonden; Tingene og Fæstebonden. Hvert af disse Kapitler falder igen i en Række mindre Afsnit. Forf. har set bort fra Bondens Forhold til Staten (Skatter og Værnepligt) og til Kirken (Tien- den), der virkelig ogsaa maa siges at falde uden for den Ramme, han har draget for sin Undersøgelse. Det samme gælder om alt, hvad der ikke drejer sig om Fæsterens materielle Forhold, altsaa f. Eks. hans aandelige Standpunkt i social, politisk og religiøs Henseende. Dette har Forf. med god Grund skudt fra sig som umuligt at belyse paa Grundlag af det af ham fremdragne Materiale.

Lektor Fussing er ingen ukendt Mand i den historiske Verden herhjemme. Gennem en Aarrække har han offentliggjort en Række Specialundersøgelser om de rantzauske Godser i Jylland i 17. Aarh., som har vakt berettiget Opmærksomhed ved de velunderbyggede nye Resultater, han naaede til. Nu staar han for første Gang over for et større Emne. Man kan da ikke undgaa, straks at se de Skrøbeligheder, som fremtræder i selve Opbygningen af Bogen. Hvert af hans otte Kapitler er, som nævnt, delt i et Utal af mindre Afsnit, ialt henimod 200. Inden for hvert af disse Underkapitler gaar Forf. frem paa den Maade, at han først fremlægger sine Forskningsresultater i korte Indledninger og derefter gennemgaar alle sine Bevissteder, et for et, med overordentlig Bredde.

Denne Fremstillingsform er trættende for Læseren og udvisker Forskellen mellem væsentligt og uvæsentligt. Ydermere bliver talrige Gentagelser en Følge heraf, da det samme Bevissted flere Gange benyttes til deraf at uddrage forskellige Slutninger. Hertil kommer, at de enkelte Tilfælde ofte refereres saa kortfattet, at de Slutninger, som drages af dem, ikke kan blive bindende for Læseren. Man spørger sig selv med Undren, hvorfor han ikke som andre Forfattere henviser det meste af Bevismaterialet til Anmærkninger under Teksten og her i Hovedsagen indskrænker sig til at give Bevisførelsens Linjer og Resultater. Den benyttede Fremgangsmaade vil ikke virke opmuntrende paa hans Læsekreds. Nu er Afhandlingen svulmet op til en voluminøs Haandbog, der næppe vil blive læst paa langs af ret mange.

Vigtigere er det dog at se paa, hvad Nyt Forf. formaar at fremdrage. Dette er i Virkeligheden ikke lidt, og det er tilmed betydningsfulde Slutninger, hvortil han naar. Den Steenstrupske Theori om Landgildens Uforanderlighed lader sig efter Fussings Undersøgelser ikke opretholde i sin fulde Udstrækning, selv om denne Aarsaggift til Herremanden i det Store og Hele har haft en stabil Karakter, og Ændringer i den heller ikke kan have haft katastrofale Virkninger for Bonden. Særlig vigtigt er det, at Forf. paa viser den store Betydning af det kgl. Paabud 1639 om, at Landgilderestancer aarligt skulde tinglyses af Herremændene, thi herved hindredes den Opsummering af Gælden, der var saa farlig for Bønderne. Anderledes forholder det sig med Hoveriet. Dette er virkelig vokset betydeligt i Tidens Løb, navnlig i 17. Aarh., da det blev ubestemt. Dog synes Hovarbejdet som Regel at være foregaaet gnidningsfrit, og den Opfattelse, at Byggearbejder skulde have været en særlig Plage for Bønderne, kan kun betegnes som Sagn. Men Hovedsagen for Forf. er, at Fæstebondens Stilling i Tidens Løb retslig set er blevet mere og mere fæstnet. Grunden hertil lagdes, da Fæstet 1523 opfattedes som gældende for Bondens Levetid, thi herved stabiliseredes hans Stilling over for Adelsmanden. En Hovedrolle i denne Udvikling tillægger Forfatteren Tingene. Selv om vi i nogle Tilfælde kan spore, at Domsmagten i Retssager har næret Sympatier for eller imod Bønderne, har dette efter Fussings Mening saa at sige aldrig ført til Retsbrud. Alle Instanser, lige fra Herredsfogederne til Rigsraaderne, — og, karakteristisk nok, ikke mindst disse sidste, — har i deres Afgørelser holdt sig til Loven. De har undertiden været formalistiske, men ikke uretfærdige. I visse Tilfælde er de gaaet ud over Loven, men da af humane Grunde, hvilket var til Bøndernes Fordel. Derfor lader Forf. sin Bog ende med de stolte Ord: »Danmark var et Retssamfund«.

Meget tiltalende; men kan denne Optimisme forsvares? Forf. behandler i Kap. VIII (S. 423 ff.) kun Retssager fra 5 af Danmarks 200 Herreder (samt fra 1 Birk). Tingbøgerne herfra er endda kun bevarede for nogle faa Aar; fra et Herred (Tudse) oven i Købet kun for 1 Aar. Ialt drejer det sig om godt 40 Tilfælde, ved hvilke Dommen i det halve Antal faldt ud til Bondens Fordel. Af Dommene ved Landstingene er kun de fra det jyske i Behold, og herfra er behandlet 36 Tilfælde (S. 434 ff.). Af disse støttede Viborg Landsting een Gang Bonden ud over det rimelige, og i en halv Snes Sager gik det mod Herredsfogden til Bondens Fordel. Forfatteren har aabenbart opereret med et altfor ringe Materiale, til at kunne bygge noget afgørende paa en statistisk Behandling deraf. Man savner forøvrigt i hans Bog en fuldstændig Fortegnelse over det bevarede Tingbogsmateriale, saa at man kunde skønne over, hvilket Omfang en fuldstændig Udnyttelse af dette vilde have faaet. Det er muligt, maaske sandsynligt, at Forf. har Ret i sin These, men han har ikke ført Beviset derfor.

Denne Trang til at lave Statistik paa et ganske ufyldstgørende Antal Tilfælde gaar over Hovedet gennem hele Undersøgelsen. Hvilken Værdi har det, at Forf. (S. 200) godtgør, at der i Løbet af ca. 15 Aar paa 4 Adelsgodser kun foregaar 8 Tilfælde af Hoveriforsømmelse? Eller, at han (S. 413 ff.) fra to — 2 — Herreder anfører Eksempler paa, at en Herremand fører Sager til Støtte for sine Bønder? Eller, at han (S. 173 og 177) af manglende kongelige Forbud slutter, at Regeringen efter Aar 1600 har billiget Adelsens Landgildeforhøjelser? Forud for Aar 1600 har han kun et Par Eksempler paa det modsatte. Næsten komisk virker hans Forsøg (S. 27—34) paa at gøre Statistik paa Grundlag af Bøndernes Tilnavne for herudaf at slutte om deres Hjemsted. Navnlige, da det viser sig, at den Slags Tilnavne i de fleste Tilfælde fattes.

Dr. Fussing behandler i Indledningen den tidligere Forskning om de Problemer, han vil drøfte i sin Bog. Denne Oversigt viser ingenlunde klare Linjer og burde sikkert hellere have samlet sig om de forskellige Emner (Landgilde, Hoveri, Livsfæste o. s. v.) end at behandle disse under Eet ved de enkelte Forfattere. I det derefter følgende første Afsnit (om Fæstetiltrædelse) har Forf. den Fortjeneste at have paavist en ikke tidligere kendt Afgift af Bonden: »Fogedpenge«, som var 10 pCt. af Stedsmaal og Sagefald, hvad der havde den uheldige Følge at gøre Fogederne interesseret i at drive disse Ydelser i Vejret. Men han har ikke været i Stand til at udrede Forholdet mellem denne Afgift og Lensmandens Del i de samme »uvisse Indtægter« (S. 87), ligesom man ogsaa kan betvivle, at han har Ret i at fortolke Ordene

»Skriver- og Fogedpenge« (S. 90), som om Fogden fik endnu mere end disse 10 pCt. Heller ikke kan man give Dr. Fussing Ret i (S. 47), at det af Frederik I 1523 indførte Livsfæste skulde være blevet indskrænket 1547 og 1558 ved Recesbestemmelserne om, at Adelen havde Ret til at »gøre sig sit Gods saa nyttigt, som den kunde«, thi Recessen af 1551 § 9 og af 1558 § 42 bekræfter samtidigt Forordningen af 1523. —

Endnu større Interesse frembyder dog det følgende Afsnit (om Landgilden), der maaske i det Hele maa betegnes som Værkets værdifuldste. Der er allerede peget paa den Fortjeneste, som Forf. indlægger sig ved at godtgøre, at Theorien om Landgildens Uforanderlighed ikke har Almengyldighed, men det bør da heller ikke forties, at han selv fremkommer med den betænkelige Indrømmelse (S. 162), at »det er muligt«, at der bag Landgildeforhøjelser kan skjule sig Arealforøgelser. Er dette ikke oftere Tilfældet? Paa Demstrup kan det ligefrem bevises, fordi Jordebogen er i Behold, men det er kun faa Jordebøger, der er bevarede. I Eline Gøjes Jordebog er Landgilden ofte forhøjet med Ydelser af Svin (S. 178—179), men samtidig faar Bønderne Afslag paa andre Punkter, og er disse Svin ikke i Virkeligheden en Betaling for Fordele, som Bønderne til Gengæld har opnaaet (Ret til at holde Oldensvin paa hendes Skove)? Hvad det af Fridericia anførte Eksempel paa en Landgildeforhøjelse paa Krongodset angaar (se Fussing S. 150), maa det rigtignok tilføjes, at Fridericia selv gør opmærksom paa, at den igen afskaffedes efter Klage fra Bøndernes Side, og at den kun gjaldt de smaa Beder og Hold af Fodernød. At der har fundet Landgildeforøgelser Sted, selv uden samtidig Udvidelse af det dyrkede Areal, skal ikke bestrides. Men Hovedreglen har dog været, at man holdt sig til det gamle¹.

Saa er der Bestemmelsen fra 1639 om Landgilderestancers aarlige Tinglysning, Forfatterens betydeligste Landvinding. Man maa da undre sig over, at han (S. 133) har opgivet at finde Ophavsmanden til denne vigtige Forordning. Tanken maa dog uvilkaarligt søge Kansleren Christian Friis til Kragerup. Han var 25. Maj samme Aar mellem de Rigsraader, der stillede Forslag til Kongen herom (Erslev II, 525), og han havde 1633 (sammen med Jørgen Urne) tiltraadt Kongens Ønske om Vornedskabets Ophævelse. Bestemmelsen gik da ogsaa senere over i »den store

¹ Med Hensyn til Landgildekonvertering har Forf. (S. 129) Ret i, at Herremanden slap for Besvær og Risiko ved at sælge Landbrugsprodukterne, men han mistede rigtignok ogsaa Udsigten til Fordel af stigende Priser.

Reces» af 1643, der væsentlig omfatter hans Forordninger. Endelig kan det tilføjes, at Forordningen udstedtes 8. Juni, og at Christian Friis først døde den paafølgende 1. Okt., saa at der heller ikke af kronologiske Hensyn er Grund til at nægte ham Pateriniteten til Forordningen.

Svagere end de foregaaende Afsnit er utvivlsomt det tredje, om Hoveriet. Det er karakteristisk, at Kapitlet om Hoveriforøgelse kun er en Ottendedel af det tilsvarende om Landgildeforøgelse, et talende Vidnesbyrd om Forfatterens kasuistiske Fremgangsmaade, der giver Læseren et skævt Billede af de virkelige Forhold. Man maa beklage, at han har holdt sig saa nøje til sin Tidsbegrænsning, at han har undladt at inddrage f. Eks. Eline Gøjes Jordebog i Undersøgelsen, da den vilde have givet en Mængde Oplysninger om Hoveriets Størrelse i første Halvdel af 16. Aarh. Forfatterens Forsøg (S. 211) paa at udregne Hoveriets Størrelse i Forhold til Landgilden kan næppe kaldes vellykkede¹. Men Hovedsagen er, at hele Spørgsmaalet om Hoveriforøgelse burde have været sat i Forbindelse med Problemerne om samtidig stigende Folketal og voksende Husmandsklasse. Alle de paa S. 221 ff. anførte Klager over Hoveri er desuden ganske ubestemte (»det store Arbejde«; »ikke kunde taale det Arbejde«; »urimeligt Hoveri«).

Ogsaa i de følgende Afsnit om Fæsteafslutning og om Domstolenes Behandling af Fæsteforhold vil man ofte være tilbøjelig til at sætte et Spørgsmaalstegn ved Dr. Fussings Slutninger, navnlig naar de drages paa juridisk Grundlag. Eksempelvis skal anføres, at han (S. 432) ikke finder Dommen om Frederik Parsbergs Oldensvin »helt rigtig«, naar Herredsfogden gik ud fra, at Bondens Svin ikke havde været til Skade for Herremanden. Dette stemmer ikke ganske med, at han finder en anden Afgørelse (S. 439) »indlysende rigtig«, fordi den alene var grundet paa, at Erik Kaas ikke havde lidt Skade ved en Bondes Fraværelse fra hans Gaard. Gaar man til selve Retssagerne, finder man dem ofte adskilligt mere indviklede, end det fremgaar af Forfatterens Tekst (saaledes i alle de S. 441—451 nævnte Sager).

Der kan rettes endnu flere Anker mod Lektor Fussings Behandling. Hans Fremgangsmaade er over Hovedet kasuistisk; han behandler kun de Tilfælde, som han er stødt paa, og ser hverken til Højre eller til Venstre. Han kender aabenbart for lidt til den forudgaaende Periode, Middelalderens Landbrug (se

¹ Hvad Eksemplet fra Hindsels angaar, maa man erindre, at 1 Læs haardt Korn paa jysk Omraade var 24 Tdr., hvorved Byrden bliver den dobbelte. Men dette var 1661 (jfr. Margrete v. d. Lühes Regnskab fra 1654).

t. Eks. Behandlingen af Landgilden), og han stiller ikke sin Skildring i Relation til Tidsudviklingen, navnlig den økonomiske Side af denne. Paa mange Punkter føler man, at det skorter ham paa Fantasi. Slutninger e silentio er altfor hyppige (f. Eks. at der saa sjældent forekommer Sager om Overgreb af Fogeder i Akterne). Det samme gælder om ligefremme Misforstaaelser. Kun een, men den morsomste, skal her nævnes. S. 385 fortolkes Ordene, at »Bonden skal dobbelt betale«, som om han skulde give 100 pCt. Rente af laant Udsæd, mens Meningen simpelthen er den, at han til Efteraaret foruden at tilbagebetale Udsæden skal yde Landgilde = Udsæden, altsaa dobbelt Udsæd. Sjældne Ord, som »Krobhuset« (S. 295) = det tilbyggede Hus; »udminde« (305, 313) = bevæge til at fortrække godvilligt; »rispe« (303) = pløje 1ste Gang; »Klimøg« (307) = Klimp-møg; »Kølle« (329) = Ovn til at tørre Malt; »følge« (333) = smuldre ved Harvning; »Fortekær« (334) = Græsgang og »Aaraad« (365) = Overfald, forklares ikke, og de forekommende Tilfælde refereres tit saa kortfattet, at de bliver uklare. Nægtes kan det jo heller ikke, at noget af det bedste Stof allerede i Forvejen er udnyttet i Forfatterens gode Afhandlinger om de rantzauske Adelsgodser. Det kan endelig hænde, at man møder naive Udtryk, der røber en tilsvarende Tankegang.

Det er saaledes hverken faa eller smaa Anker, som kan anføres mod den foreliggende Afhandling. Men endnu mere bør det fremhæves, at der ved denne Førstebehandling af et vanskeligt Stof er vundet vigtige Resultater, og dette gælder ganske særligt om den første Del af Afhandlingen. Særlig tiltalende er den Aand, som gaar gennem hele Bogen. Man kan ikke andet end glæde sig over den Redelighed, som præger hele Undersøgelsen, den Sky for Partitagen eller for brillante Hypoteser, og den Forsigtighed, som Forf. tilstræber og oftest naar, naar han Skridt for Skridt vandrer frem i sin Bevisførelse. Derfor er Dr. Fussings Værk trods alt en værdifuld Landvinding for dansk historisk Videnskab.

Knud Fabricius.

Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770. (Kbh. 1941, 210 Sider).

Troels Finks Doktorafhandling er afsluttet i det første Besættelsesaar, og Arbejdet bærer Præg af den Konjunktur, hvorunder det har set Dagens Lys. Det har aabenbart været af afgørende Betydning for Forfatteren at faa Afhandlingen hurtigt